

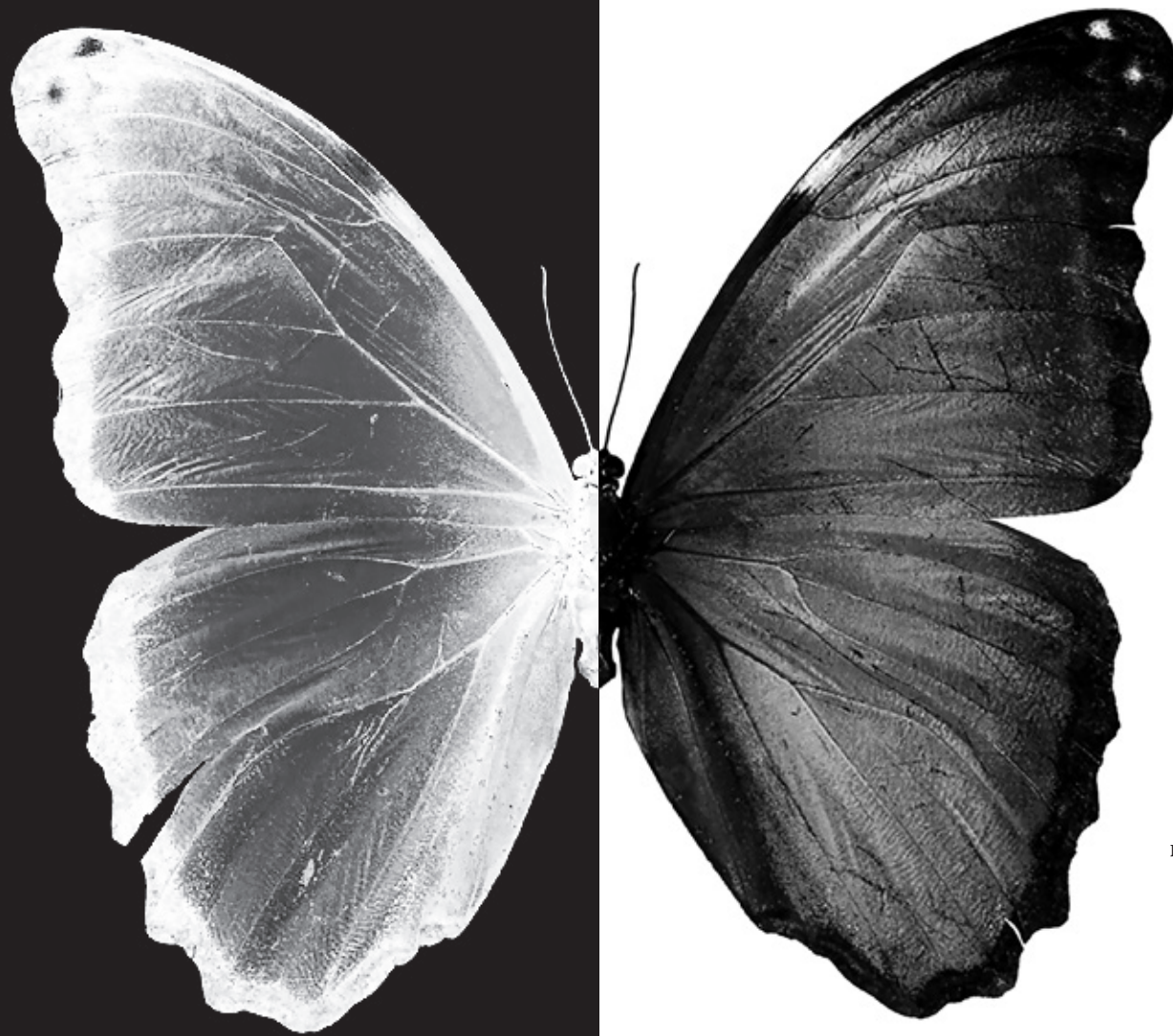

LEVE DE CHAOS

LEON HEUTS

ESSAY

Leve de chaos

LEMNISCAAT

© Copyright Leon Heuts, 2024
Vormgeving omslag en binnenwerk: Marc Suvaal
Nederlandse rechten Lemniscaat b.v.,
Vijverlaan 48, 3062 HL Rotterdam, 2024
ISBN 978 90 477 1637 2
NUR 730

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd
en/of openbaar gemaakt door middel van druk,
fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke
andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

Druk- en bindwerk Wilco, Amersfoort

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij
gebleekt en verouderingsbestendig papier.

INHOUD

PROLOOG -13-

- Chaos -14-
- Ungeheuer -14-
- Inferno -16-
- Hummeltjes met een waterhoofd -17-
- Slonske -17-
- Gespleten huid -18-
- Aanwezig door afwezigheid -19-

HOOFDSTUK 1 - ATMOSFEER -21-

- Durf te aarzelen -23-
- Melancholie -25-
- Vlindereffect -26-
- Missen op het eerste gezicht -28-
- Theater van de Chaos -31-
- Destructieve en creatieve chaos -32
- Dieren en monsters -34-
- Waarom is de Duitse jeugd geofferd? -35-
- Moloch -38-
- Door de bodem van het bestaan -40

Woede -41-
Uit het lood -43-
Wij zijn de aarzelaars -44-
Afscheid nemen van wat ik nooit heb gekend -44-
Daimon -45-
Teder -48-

HOOFDSTUK 2 - HET GELUK VAN TRIEST ZIJN -49-

Orkaan -51-
Kosmische voorstelling -51-
Boterzacht -52-
Lopen door een ijskoude stad -52-
Elk kind heeft iets. Bij mij waren het boeken -54-
De prins der wolken -56-
Eenzame mensen blijven uitstaan -59-
Boterzacht geweld -60-
Creatieve chaos -61-
Vertrouw niemand die zegt een einde aan de chaos te maken -63-
Kutjebefneuk -65-
Wereldverbeteraars -66-
Het geluk om triest te zijn -68-
Gouden Tijd -69-
Hoe het neoliberalisme Saturnus temde (1) -70-
Hoe het neoliberalisme Saturnus temde (2) -71-
Fail better -72-
Melancholische woede -73-
We missen dat we missen -75-
Ik wilde elke avond de erfenis van mijn moeder opdrinken -76-
Een denkende planeet -77-
Primordiale chaos -78-

Melancholie, liefde en creatieve chaos -80-
Een slapende baby -81-
Het leed achter onze sluimerwereld -83-
Maak van je escapisme een wapen van verandering en hoop -81-
Een liefde voor het onvoltooide -85-
Impotentie -87-
Koester dit moment -89-
Intiem -90-

HOOFDSTUK 3 - EEN DUIZELINGWEKKENDE AARZELING -91-

Ik ben een idioot en daar is niks mis mee -93-
Mama is een ander woord voor overgave -95-
Het einde van de grote verhalen -95-
De tautologie van het extremisme -95-
Niemand legt uit waarom de slang slecht is -96-
Aarzelen in het antropoceen -100-
Als de natuur begiftigd zou zijn met taal, zou ze weklagen -105-
Een verzet van de hapering -108-
Waarom begint de geschiedenis eigenlijk bij de mens? -112-
We branden op en vallen uit elkaar -113-
Een prachtig vuurwerk -116-
De pijl van de tijd -117-
Duizenden lichamen op de bodem van de Middellandse Zee -119-
De Engel van de Geschiedenis -120-
Een zwakke messias -121-
Verzet is subtiel toelaten van chaos -123-
We proberen te repareren wat gescheiden is -126-
De schildpad en de vlinder -128-
In elk kind toont zich een nieuwe wereld -128-
Duimelijntje -130-

HOOFDSTUK 4 - VERLOSSING -133-

Welke taal spreekt een plek? -135-

Het lommerrijke voorgeborchte -135-

Fitter, happier, more productive -136-

We waren al bijna vergeten dat we onszelf ziek maken -139-

In alle stilte toont zich een ongeneeslijke wond -140-

Simpelweg leven is niet veel meer dan de vleugelslag
van een vlinder -141-

Wat is er met het Paradijs gebeurd na de verbanning
van Adam en Eva? -144-

De Messias, dat zijn wij allemaal -145-

Liefde voor de wereld – in het licht van de eeuwigheid -146-

Haar leven in een notendop -147-

Een prachtig leven -148-

Lieve mama -151-

Over de auteur -157-

PROLOOG

CHAOS

Chaos overvalt me als ik je ‘moeder’ probeer te noemen, of ‘mama’. Meestal praat ik er wat omheen. Ik loop naar de koelkast om een biertje te pakken en vraag je of je ook wat wilt drinken. Het woord ‘moeder’ komt onverwacht omhoog gekropen, ik spreek het al half uit maar buig de klank naar beneden terwijl ik mijn hoofd laat zakken. Ik mompel, waardoor des te meer opvalt wat ik niet kan uitspreken. We schamen ons allebei. Even staan we tegenover elkaar zoals we eigenlijk zijn, en wat we onmogelijk kunnen toegeven: als vreemden. Maar dat klopt niet, want we zijn moeder en zoon.

Ik pak mijn biertje – jij wilt niks – en we praten er snel overheen.

De moeite om het woord uit te spreken staat niet op zichzelf. Het is slechts een onderdeel van hoe moeilijk het voor mij is om over mijn jeugdervaringen te spreken – laat staan te schrijven. Diverse therapeuten hebben geprobeerd om mij oprecht te laten spreken, maar ik verval dan al gauw in gemeenplaatsen en spreek over mezelf in de tweede persoon: ‘Je hebt het dan toch zwaar.’

Nooit is in me opgekomen dat deze hapering op zichzelf iets te zeggen heeft. Waar komt die vandaan? Kan het misschien juist een aanzet zijn tot iets nieuws?

UNGEHEUER

Ik probeer me voor te stellen hoe het voor jou geweest moet zijn om daar beneden te zitten in die schuilkelder. Het luchtalarm klinkt en je daalt af terwijl je de hand van jouw moeder (mijn grootmoeder, die ik nooit heb gekend) stevig vasthoudt. En zij vooral de jouwe – je verliest het gevoel in je vingers omdat ze zo hard knijpt.

Langzaam neemt de duisternis toe. Het is vochtig, de muren zijn verzadigd van schimmel. Gezinnen installeren zich op dekens en kussens. In deze bedompte atmosfeer is de lucht dik. Er slaat een zware deur achter je dicht en angst verlamt je stem. Je huilt zacht.

De schuilkelder schudt onder het geweld van explosies. Er wordt geschreeuwd en gehuild. Bij iedere klap vrees je dat de muren het niet houden. Stof dwarrelt in oneindige hoeveelheden naar beneden. Het dringt overal doorheen, het zit in je kleding, op je hele lijf. Het dringt je mond en neus binnen, je proeft het als je slikt.

Ondergronds, geïsoleerd heb je een kans om te overleven, maar iedere explosie kan de laatste zijn. De wereld valt uiteen in stof.

Vele jaren later vertel je me, terugblikkend op die ervaring, dat het lijkt alsof de schuilkelder je ontvangt met tegenzin. Alsof je een gebod verbreekt door hier af te dalen. Je hoort hier niet. Het leek alsof je de bek van een monster in loopt, een *Ungeheuer* – je gebruikt het Duitse woord.

Wat bracht jou in de bek van dit monster? Het is 1945, acht jaar nadat Adolf Hitler in de Duitse Rijksdag, aan het einde van een lange toespraak, alle moeders bedankte die hun kinderen aan het Derde Rijk hadden geschonken. Door hun offers zouden zij bijdragen aan ‘het geluk van de gehele natie’. Wat zou immers het nut zijn van ‘de verheffing van de Duitse staat’ – zo noemde Hitler dat – zonder de Duitse jeugd?

Volgens de waanideeën van de Führer ben jij zo’n offer. Geboren in 1935 in het stadje Gogh, net over de grens bij Nijmegen. In nazi-Duitsland. Je vertelt me over jeugdherinneringen van vóór de oorlog, vooral over een gans die

jou overal volgde. Je zegt dat je meer van dieren houdt dan van mensen.

Ik hoor dat je een jongere zus en een oudere broer had, die inmiddels allebei zijn overleden. Tijdens de oorlog is het gezin verhuisd naar Maagdenburg, in het oosten van Duitsland. Ik ben nooit te weten gekomen waarom. Het bleek een slechte beslissing, want Maagdenburg werd aan het einde van de Tweede Wereldoorlog tijdens bombardementen van de geallieerden met de grond gelijk gemaakt.

INFERNO

Terwijl mijn moeder en grootmoeder hand in hand afdalen in de bek van het ongedierte, klinkt in de verte al het monotone gebrom van Britse Lancasters en Amerikaanse B-24's – bijgenaamd de Liberators. De bommenwerpers zullen de stad over enkele minuten veranderen in een inferno.

Vooraf het bombardement van 16 januari 1945 was een verschrikking, waarbij negentig procent van de huizen in de binnenstad werd verwoest en 2600 mensen omkwamen. Mijn moeder vertelt me dat ze zag hoe een man een brandend huis in werd gezogen door de vuurstormen na een bombardement. Brandbommen gevuld met magnesium en petroleumgelei veroorzaakten een vacuüm en intense vuurstormen trokken alles naar zich toe om te kunnen blijven woekeren.

Ik weet niet of ze dat echt heeft gezien, of dat haar geheugen door ooggetuigenverslagen van anderen is ingekleurd. Want hoe kán ze dat hebben gezien, terwijl ze zelf als klein meisje ongedeerd bleef?

Ze vertelt het me in de meest ordentelijke omgeving denkbaar. In haar toenmalige huis in Eindhoven tegenover Philips

Nederland, een kantoorkolos uit 1964 aan de Boschdijk waarin het hoofdkantoor van Philips is gevestigd. Een zogeheten 'hangend gebouw', het staat op lange betonnen poten, een voorbeeld van brutalistische architectuur.

HUMMELTJES MET EEN WATERHOOFD

Het huis van mijn moeder was een hoekhuis uit de jaren zeventig, en binnen was het altijd 1975 gebleven – op de moderne Philips-televisie na. Donkere meubels van eikenhout stonden op bruine plavuizen en de muren waren 'gegranold' met kleine siersteentjes. Ergens in de muur was een bordje gemetseld met daarop de tekst: *Van het concert des levens krijgt niemand een program.*

De Duitse achtergrond van mijn moeder bleek onder meer uit de aanwezigheid van tientallen zogeheten *hummeltjes*, kleine porseleinen beeldjes van kinderen in idyllische poses die precies pasten bij de eeuwenlange Duitse arcadische volksmythen van bergen en bossen. Jongetjes in een jagerspakje of herderswambuis, meisjes met vlechten en boerenjurkjes met schortjes. Altijd rode koontjes.

Overigens waren die beeldjes, ontworpen door de Beierse non Berta Hummel, niet bepaald geliefd bij de nazi's. Ze werden door de nazi's, geobsedeerd als ze waren door biologische afwijkingen, getypeerd als 'mietjes met waterhoofden'.

SLONSKÉ

Ik zag mijn moeder in dat huis voor het eerst in tien jaar toen ik net negentien was. Het was 1989.

Ik had haar verlaten op mijn negende en was vertrokken naar mijn vader. Mijn moeder en vader waren gescheiden toen ik twee was. Op last van de kinderrechter had ik nog één

gesprek met haar gehad waarin ze had gezegd dat ik haar 'Slonske' was – een verbastering van mijn voornaam – en ik had herhaald dat ik naar mijn vader wilde. Daarna had ik de voordeur achter me dichtgetrokken. Hoewel er formeel een bezoeksregeling was afgesproken, had zij ieder contact verbroken. Ze leek niks meer met me te maken willen hebben.

Na tien jaar werd via een wederzijds contact een ontmoeting geregeld. Ik had niet verwacht dat ze ermee zou instemmen, toch deed ze het. Natuurlijk was het moeilijk na zo'n lange tijd. Daar stond ik dan in dat huis met tientallen hummeltjes. Ik was destijds een punker met zwartgeverfd getoupeerd haar. Mijn moeder dronk trillend een kopje koffie. Ik zag een vrouw die vagelijk overeenkwam met een herinnering uit mijn kindertijd.

In de jaren daarna wisten we toch iets van een band op te bouwen. Ik kreeg het woord 'moeder' of 'mama' weliswaar nooit over mijn lippen, maar zij voelde zich kennelijk toch vrij genoeg om over haar oorlogsherinneringen te praten.

GESPLETEN HUID

Er volgden jaren van contact. Mijn moeder hielp me ook. Ze had gewerkt bij Philips, in de assemblage, en alle werknemers van Philips deelden in een fonds waarmee ze hun kinderen financieel konden bijstaan tijdens hun studie. Ik kreeg daarom iedere maand een bijlage die ze had geregeld. Ze heeft me vaker geholpen, en er waren echt momenten van genegenheid.

En toch werden we na enkele jaren van contact weer uit elkaar gedreven. Door een misverstand, of een opmerking die niet goed viel bij de ander. Meestal door iets ongrijpbaars.

Dat ging niet in één keer. Soms zagen we elkaar maanden of jaren niet, dan weer een tijd regelmatig.

Terwijl ik deze woorden schrijf heb ik mijn moeder al vier jaar niet meer gezien. De laatste keer was op mijn huwelijk in 2019. Ik was vijftig, trouwde met mijn geliefde en er kwamen vrienden uit het buitenland.

'We wonen hier in Nederland hoor!' riep mijn moeder tijdens een toespraak die gehouden werd in het Engels – een opvallende actie voor een Duitse migrant. Het was de schreeuw van een vrouw die zich verdwaald voelde op het huwelijk van haar zoon, en die aandacht wilde.

Via mijn broer kreeg ik later dat jaar te horen dat ik niet welkom was op een kerstdiner bij haar thuis. Ze wenste me niet uit te nodigen, want er had bij mijn huwelijk geen rollator voor haar klaargestaan – dat was de enige verklaring die ik te horen kreeg.

Ik was boos en teleurgesteld, maar ik denk dat ik het nu beter begrijp. Familieruzies zijn bitter, zegt Charlie Wales, de hoofdpersoon in 'Babylon Revisited' van F. Scott Fitzgerald. Ze zijn als een gespleten huid die niet kan genezen omdat er te weinig materiaal is.

AANWEZIG DOOR AFWEZIGHEID

Als jong kind groeide ik op met een door oorlog en scheiding vertroebelde moeder die de wereld ten diepste wantrouwde, waarna ik mijn tienerjaren doorbracht in grote eenzaamheid. Op mijn negende ging ik bij mijn vader wonen, maar hij bleek al snel een gebroken man die veel tijd doorbracht in schimmige Eindhovense kroegen. Ik moest me in mijn eentje zien te redden.

Het feit dat ik mijn moeder zo lang niet heb gezien in mijn jeugd, heeft veel schade aangericht. In de jaren na onze hernieuwde kennismaking in 1989 heeft ze nooit uit eigen beweging contact gezocht, ook niet in goede tijden. Ze belde nooit voor mijn verjaardag, nodigde me nooit uit. Als ik dan op mijn beurt een tijd niets van me liet horen, begon ik te twijfelen. Dan bekwam mij dezelfde angst die waarschijnlijk ook de reden was waarom zij niet belde: bang om te worden afgewezen.

Mijn ouders zijn in mijn leven vooral aanwezig geweest door hun emotionele en fysieke afwezigheid.

Gelukkig geldt dat niet voor de vrienden en geliefden in mijn leven. Ik wil Lianne Tijhaar en Ivana Ivkovic bedanken, die met liefde en aandacht het manuscript hebben gelezen. Ik wil ook mijn lief Miek van Dongen bedanken, voor haar wijsheid en omdat ze in de wereld is.

HOOFDSTUK 1
ATMOSFEER

Into this wild Abyss

The womb of Nature, and perhaps her grave –
Of neither sea, nor shore, nor air, nor fire,
But all these in their pregnant causes mixed
Confusedly, and which thus must ever fight,
Unless the Almighty Maker them ordain
His dark materials to create more worlds, –
Into this wild Abyss the wary Fiend
Stood on the brink of Hell and looked a while,
Pondering his voyage; for no narrow frith
He had to cross.

– John Milton, *Paradise Lost*

DURF TE AARZELEN

Ik heb dit boek geschreven met voortdurend mijn moeder in gedachten. Zo hoop ik de door trauma's verstoorde relatie met haar te kunnen helen. De chaos te boven te komen. Ik heb haar nu vier jaar niet meer gezien – en het is niet de eerste keer in onze beider levens dat we elkaar lang niet zagen. Ik weet nog niet of 'helen' in dit geval betekent dat we weer een goede relatie zouden hebben, of dat ik vrede zou kunnen hebben met hoe de situatie nu is. Hoe dan ook zou ik simpelweg van haar willen houden, ook als ik haar nooit meer zou zien.

Dit is niet alleen een boek over een verstoorde persoonlijke relatie. Ik denk dat persoonlijke introspectie hier ook een sociale waarde kan hebben. In onze tijd, die geplaagd wordt door collectieve traumatische ervaringen, zoals pandemieën, oorlogen, klimaatrampen, massa-extinctie en grote sociale onrust, voelen velen zich gedesoriënteerd. Juist deze collectieve traumatische ervaringen maken ook iets duidelijk: nu de wereld en zelfs onze directe omgeving geen veilige en vertrouwde plek is, voelen we hoe we deel uitmaken van die wereld – en van de aarde. We voelen ons aangetast – in onze gedachten en in ons lijf. We vragen ons af wat we kunnen doen: wat kan ik betekenen? Een individu alléén kan niet veel uitrichten.

Sterker nog, de nadruk op persoonlijke verantwoordelijkheid kan de noodzaak van systeemverandering juist buiten beeld houden. Die past zelfs precies in een kapitalistische ideologie waarin de illusies van ecomodernisme en circulaire economie (allemaal een Tesla en zonnepanelen) ons voorhouden dat we, als rationele en verantwoordelijke individuen, de klimaatramp zelf wel kunnen oplossen met een uitgekende lifestyle.

Tegelijkertijd blijkt uit sociologisch onderzoek dat verandering wel degelijk kan beginnen bij kleine acties. Mensen zijn sociale wezens, wist Aristoteles al, die worden geïnspireerd door voorbeelden. Ogenscheinlijk stelt een individu niets voor – maar élk mens draagt existentiële ervaringen in zich die belangrijk zijn voor politiek en sociaal besef. Kwetsbaarheid, sterfelijkheid, angst, liefde, rouw, pijn, weerstand, verlangen, hoop. De ervaring wat het betekent om in de wereld te staan. En dat heeft iets te betekenen. Ervaringen doen ertoe.

In het kleine kan zich het grote tonen – niet als een verhaal dat moet leiden tot een heilstaat, maar doordat in het kleine zich het leven toont zoals het eenvoudigweg is. We zien in de praktijk hoe dat kan leiden tot verzet en verandering. Wat liet mensenrechtenactivist Rosa Parks ons zien toen ze weigerde haar plek voor in de bus op te geven voor een witte passagier? Haar weigering gaat niet alleen over het recht van elk mens om te zitten waar hij of zij wil; het is niet alleen een aanklacht tegen het racisme van haar tijd. Ze laat zien dat ze een mens is die wordt bedreigd door een vijandige wereld. Hetzelfde geldt voor de ‘Tankman’ die tijdens de Tiananmen-protesten in China een colonne tanks de weg versperde door ervoor te gaan staan. En ook voor de demonstranten van Kick Out Zwarte Piet of Extinction Rebellion die zich laten bekogelen met eieren en stenen. Zij laten iets zien waar niemand omheen kan: de kwetsbaarheid van mens-zijn.

Een dergelijke kwetsbaarheid zien we ook in relaties tussen mensen, die vaak mislopen door wederzijdse verwachtingen en vooropgezette scripts – bijvoorbeeld het script tussen moeder en zoon, of dat van een duidelijke seksuele identiteit. Wat leren we daarvan? Als we zo’n script kunnen laten voor wat het is (iets wat we niet per se hoeven op te volgen) en

existentieel naakt tegenover elkaar gaan staan, wat zou er dan gebeuren? Zou ik dat kunnen opbrengen ten opzichte van mijn moeder? Of zou ik op z’n minst vrede kunnen hebben met de situatie zoals die nu is?

MELANCHOLIE

In dit boek schrijf ik over melancholie. Over mijn eigen melancholie, die een echo is van ervaringen in mijn jeugd. Mijn moeder groeide op in nazi-Duitsland en ontwikkelde een strategie om het oorlogsgeweld te overleven, namelijk door de tijd stil te zetten. Ik kwam mijn melancholie te boven door de liefde en zorg van vrienden en geliefden. Van hen leerde ik ook hoe juist melancholie ons gevoelig kan maken voor de kwetsbaarheid van anderen en zo een politieke lading kan krijgen.

Scripts over wie we zijn worden steeds dwingender. We projecteren onze verlangens en hopen op een politieke partij of sterke leider, op een Messiasfiguur die ons verlossing zegt te schenken. Dat was Hitler in de jonge jaren van mijn moeder, maar ook nu zijn er overal ter wereld sterke leiders die met radicale oplossingen komen. Juist bij een dergelijke verlossingspolitiek zijn kwetsbaarheid en zwakte ver te zoeken. In zoverre er zwakte bestaat, wordt die gebruikt als een propagandawapen: we moeten ons verlossen van een ander.

We moeten durven aarzelen. Tegenover het politieke en militaire geweld waarin we moeten uitspreken of iemand onze vriend of vijand is, staat de aarzeling van degene die niet direct weet wat-ie moet zeggen. Dezelfde aarzeling brengt ons dicht bij de natuur, die altijd al wordt gezien als een blinde kracht die niet kan spreken.

Zo'n aarzeling lijkt klein, en tamelijk defensief. Toch kan het effect ervan groot zijn. Omdat er door de ontregeling en chaos een nieuw wereldbeeld verschijnt. De aarzeling herinnert ons ook aan een tijd dat de wereld niet gescheiden was naar afkomst of religie, cultuur of natuur.

Aarzeling kan ook de drijfveer zijn van een meisje dat begint met een schoolstaking. Uit deze aarzeling kan iets nieuws ontstaan, ook omdat het zo ongrijpbaar is – want wat moet je met een meisje dat niet naar school gaat? Je kunt haar moeilijk dwingen. Mede daarom heeft het klimaat-activisme van Greta Thunberg kunnen uitgroeien tot een wereldwijde beweging.

VLINDEREFFECT

Uit de chaostheorie kennen we het *vlindereffect* – een metafoor die uitdrukt dat kleine oorzaken grote gevolgen kunnen hebben in zogeheten complexe en niet-lineaire systemen. Dat zijn systemen waarin er zoveel variabelen zijn dat er geen rechte lijnige verbinding is tussen een begin en een einde – denk aan de complexiteit van het weersysteem, persoonlijke relaties of het politieke wereldtoneel. Een fladderende vlinder in Brazilië zou daardoor maanden later een tornado kunnen veroorzaken in Texas.

Misschien is er ook zoiets als een *omgekeerd vlindereffect*. Als de chaostheorie ons leert dat één vlinder een orkaan kan veroorzaken, kunnen vele vlinders dan ook een nieuwe orde scheppen? Dat zou hoop geven aan mensen zoals jij en ik, die weliswaar weinig voorstellen, maar die toch – al is het uit koppigheid – iets willen betekenen. De vraag is natuurlijk wel hoe een dergelijke orde eruitziet.

We weten dat er soms slechts een klein tikje nodig is om

een diafragma van een fotocamera scherp te stellen. Er is soms niet veel nodig om een wereldbeeld te veranderen – terwijl de gevolgen gigantisch kunnen zijn. We weten inmiddels dat zelfs zoiets kleins als een virus de wereld op z'n kop kan zetten, mede doordat die wereld zo met elkaar verbonden is geraakt door technologie.

Hoewel de pandemie een mondiale catastrofe is, biedt de verbondenheid op zichzelf ook een perspectief voor een nieuwe politiek: een samenwerking tussen het biologische, het technologische en het sociale – waarbij kleine acties mondiale gevolgen kunnen hebben. Alleen al de verwondering over – en het ontzag voor – hoe het kleine is verbonden met een wereldwijd netwerk, kan daadwerkelijk leiden tot verandering.

Dit essay is niet per se filosofisch. Althans, het is geen geordende analytische uiteenzetting van een bepaald concept. Het is eerder een associatief geheel waarin ik put uit mijn persoonlijke ervaringen en daarnaast vrijelijk grasduin in de wereld van filosofie, theologie, mythologie, literatuur, poëzie, thermodynamica, traumatheorie. Mijn associatieve aanpak heeft veel te maken met aarzeling, en misschien ook met verlegenheid.

De wereld is meer gefragmenteerd dan ooit tevoren. Ik weet niet goed hoe daarbinnen te manoeuvreren, behalve struikelend en tastend.

Mijn moeder had vroeger voor mij (ik moet jonger dan negen zijn geweest, want ik woonde nog bij haar) de bijnaam 'Slonske', zoals ik al zei. Daarmee verbasterde ze niet alleen mijn naam, maar zinspeelde ze ook op het feit dat ik zo slordig was. Ik weet nu dat een bepaalde mate van desoriëntatie

sowieso bij mij hoort. Dat is ook een reden waarom ik eerder associeer dan analyseer: ik grijp naar wat toevallig oplicht. Dat lijkt te passen bij hoe de wereld nu is – chaotisch en gefragmenteerd. We fladderen van brokstuk naar brokstuk.

Dit boek is voor iedereen die aarzelt, tast en fladdert. Die even niet weet wat te zeggen, maar die toch wil strijden en van deze wereld wil houden – al weet hij niet hoe. Er zit een grote schoonheid, evenals een mogelijkheid te veranderen, bij juist deze aarzelaars. En natuurlijk is dit boek ook voor mijn moeder.

MISSEN OP HET EERSTE GEZICHT

De betekenis van het woord trauma gaat terug op het Griekse woord voor verwonding. Oorspronkelijk ging het alleen over een fysieke wond – waarvoor de term door medici nog steeds wordt gebruikt. Psychologisch gaat trauma over een ervaring of een reeks van ervaringen die dermate overdonderend zijn dat ze niet te verwerken zijn. Vaak gaat het om fysieke bedreigingen of geweld, maar het kan ook gaan om psychisch misbruik: dreiging, schelden, minachting, verwaarlozing – het hele palet aan ellende dat mensen elkaar kunnen aandoen. *Homo homini lupus.*

Omdat je de ervaringen niet kan verwerken, blijven die je bij – soms zo ruw en expliciet als ze zich ooit aandienen, in de vorm van nachtmerries en herbelevingen. Veel vaker is je bestaan zozeer doordrenkt van een trauma dat dat continu op de achtergrond aanwezig is. Je kunt angstig zijn of juist woedend, verdoofd of overdreven waakzaam, lethargisch of hyperactief – zonder dat er een concrete aanleiding lijkt te zijn. Volgens hedendaagse inzichten in de psychotherapie heeft een trauma invloed op de manier waarop je praat,

loopt, gebaren maakt, contact zoekt, werkt, eet, vrijt en ga zo maar door. Hoe je dat doet, kleurt je omgeving, en vervolgens werkt de omgeving weer in op jou.

Een trauma is *atmosferisch* – je ademt het in en weer uit. En weer in. Het omringt je en dringt tegelijkertijd diep in je door.

Bij een trauma is het gesprek tussen het zelf en de wereld ernstig verstoord. Er is iets gebeurd waarop geen antwoord mogelijk blijkt. De omgeving laat je in de steek en je kunt je niet meer goed aanpassen. Dat wil niet zeggen dat de wereld is verdwenen; eerder is er iets dringend aanwezig in zijn afwezigheid. Zie het als een gestorven geliefde, of een verbroken vriendschap, of een afwezige moeder. Ze zijn er niet meer, en juist daarom ook weer wel.

Dat wil zeker niet zeggen dat elk drama in het leven traumatisch hoeft te zijn – meestal geven mensen een vorm aan verlies. Maar soms is de wond zó diep dat ze niet kan helen. Er komt geen nieuwe vorm, je blijft leven in de schaduw van wat niet meer is – als een fantoompijn. Deze pijn bevindt zich niet alleen in jou; ze is om je heen. Dit is meestal geen bewuste keuze – iets wat mensen met een trauma vaak wordt aangewreven: schouders eronder, even doorzetten!

Zoals we in een wereld van versnelling door sociale media niet zomaar kunnen vertragen, zo kan een getraumatiseerd persoon niet zomaar uit een atmosfeer stappen. De atmosfeer geeft een stemming of betekenis aan relaties die zo iemand aangaat. Het gemis kan iemand melancholisch of depressief stemmen, waarbij een gebrek aan betekenis zich voortdurend opdringt. Het gemis kan ook angstig maken: omdat er geen vertrouwde band is met de wereld om je heen kan alles een gevaar zijn. Depressie of angst, beide staan in

het teken van een opdringerig gemis. Er stukt iets. Dat is de atmosfeer van een trauma.

Het is 'missen op het eerste gezicht', zoals Willem Jan Otten schrijft in *De intiemste zichtlijn*. Dat gedicht begint zo:

**Ik wilde jou en dat ik missen zou
wist ik al voor het begonnen was.
Jou willen is je missen. Het was missen
op het eerste gezicht.**

Vanaf het moment dat ik mijn moeder weer zag, werden we langzaam opnieuw ondergedompeld in een sfeer van verlies en wantrouwen. Het lag als een deken over ons heen, ook als het schijnbaar leuk en gezellig was. Er was altijd de mogelijkheid van plotselinge afstand.

We deden ons best om moeder en zoon te zijn, maar juist daardoor viel mettertijd steeds meer op dat we te veel waren kwijtgeraakt. Het trauma van mijn moeder kwam voor een groot deel door de oorlog. Niet dat ze daar niet over sprak – ze sprak er zelfs vaak over. De oorlog had haar iets afgenomen; ze kon de mensen om haar heen niet vertrouwen. Mijn vertrek als kind had dat wantrouwen vervolgens bevestigd.

We hebben oprecht geprobeerd elkaar de hand te reiken – maar het is ons niet gelukt. En ik denk dat we dat, diep in ons hart, elkaar verwijten. We kunnen het alleen niet uitspreken, omdat we daarmee precies bevestigen dat we nooit moeder en zoon zullen zijn zoals je dat zou verwachten, en waarnaar we ook verlangen. Het gaat gewoon niet. We zijn elkaar alleen maar méér kwijtgeraakt nadat we elkaar weer hadden gevonden, omdat we er onmogelijk een vorm aan konden geven.

THEATER VAN DE CHAOS

Er zijn tientallen definities en beschrijvingen van chaos.

In het dagelijks leven gebruiken we chaos voor een toestand van verwarring of een gebrek aan structuur. We hebben een overvolle agenda en overzien niet meer wat we moeten doen. Of we komen onverwacht iemand tegen, waardoor alles in het honderd loopt.

Er is een wetenschappelijke definitie van chaos, namelijk hoe in een complex en dynamisch systeem kleine veranderingen in de beginsituatie grote en onvoorspelbare gevolgen kunnen hebben voor het verdere verloop. Het weer is een klassiek voorbeeld – verder dan enkele dagen vooruit voorspellen is erg moeilijk.

In de theologie en scheppingsverhalen staat chaos vaak voor een leegte voorafgaand aan de schepping – zoals de aarde woest en ledig was voordat God licht en duisternis van elkaar scheidde.

Filosofen spreken van chaos als een toestand van willekeur en nihilisme – het maakt niet uit wat je doet, het had evengoed anders kunnen zijn. Friedrich Nietzsche laat een 'dolle mens' op klaarlichte dag roepen dat God dood is – een diagnose van de ontkerstende en op drift geraakte westerse cultuur.

In de psychologie is chaos een staat van verwarring. Bijvoorbeeld bij een opstapeling van zorgen – financiële problemen, spanningen op het werk, een huwelijk dat niet goed loopt. We worden bevangen door onzekerheid en angst, en we weten niet goed hoe verder. Om toch iets van een houvast te vinden, verliezen we ons in extreme ideologieën of in een cultus van bezit en status.

In dit boek gaat het over verschillende ervaringen van chaos die door elkaar lopen. Om toch een béétje te ordenen: drie daarvan zijn de belangrijkste. Twee zijn tegengesteld aan elkaar; ik noem ze destructieve en creatieve chaos. De derde is meer ongrijpbaar; het is het theater waarin alles zich afspeelt. Een Theater van de Chaos.

DESTRUCTIEVE EN CREATIEVE CHAOS

Dit verhaal gaat over mijn moeder en mij, maar ik hoop dat het evengoed gaat over ons allemaal. Elk persoonlijk verhaal laat immers iets zien van wat het is om een mens te zijn. Hoewel we allemaal ons eigen leven leiden, delen we ervaringen van angst, zorg, hoop, liefde, verlossing.

Mijn moeder en ik zijn allebei, elk op de eigen manier, in ons leven geraakt door destructieve chaos. Voor mijn moeder was het een helse machinerie die een programma uitvoerde dat niemand meer begreep. Het programma maakte scheidingen: wie hoorde er wel bij en wie niet? Vervolgens werden zij die er niet bij hoorden zo veel mogelijk onderworpen en soms zelfs vernietigd.

Het vreemde van deze machinerie is dat ze was ontstaan vanuit een behoefte aan ordening, maar omdat op een gegeven moment niemand meer wist wat de oorspronkelijke bedoeling was, waren er alleen nog maar willekeurige beslissingen. Toch bleven mensen het programma uitvoeren, ondanks grote offers. Dit is de kern van elke extremistische politieke ideologie.

Mijn moeder groeide op in nazi-Duitsland. Zij heeft direct met de gevolgen daarvan te maken gehad en heeft haar hele verdere leven – zelfs toen de machinerie was gesloopt – naar oplossingen gezocht om zich staande te houden. Ze is na de

oorlog naar Nederland gekomen en heeft hier de tijd stilgezet.

Dit is hoe het trauma van mijn moeder werkt: er kan niks nieuws gebeuren omdat de tijd stilstaat.

Voor mij was stilstand geen optie: ik wilde vooruit, ik wilde léven, en daarom verliet ik haar op zeer jonge leeftijd. Toch lukte het ook mij niet om te ontsnappen aan de machinerie. Ik wilde de tijd weliswaar niet stilzetten, maar verlangde wel naar een onschuldige plek – een plek waar ik me weliswaar nooit had bevonden, maar die in mijn herinnering altijd is blijven bestaan.

Dit is melancholie. Een onvervulbaar verlangen naar een verleden dat nooit geweest is.

Na jaren van ploeteren – waarover later meer – ontdekte ik dat melancholie óók mooi, vitaal en hoopvol kan zijn, een manier om me te verbinden met de wereld. Deze actieve melancholie is een manier om de machinerie te ontregelen. Het is geen groots gevecht tegen de machinerie, eerder een handje zand. Het is een aarzeling, soms zelfs een weigering, die toch van alles mogelijk maakt – soms zelfs revoluties.

Ik noem dit creatieve chaos. Door de tijd heen hebben geliefden en vrienden me op dit spoor gebracht, alsook mijn werk. Dat zie ik als liefde.

In dit boek wil ik niet de destructieve, maar de creatieve chaos de hoofdrolspeler laten zijn in het Theater van de Chaos. Dit is de ruimte waarin we allemaal spelen: de wereld, de natuur, de aarde, de kosmos. Het gaat niet goed met dit Theater. Het is getroffen door oorlog en geweld, extremisme en klimaatrampen.

Nu is het Theater wel gewend aan chaos, het ontleent er